
IV. CONTROLUL SOCIAL ȘI FUNDAMENTELE NORMATIVE ALE ACȚIUNII SOCIALE

Gheorghe TEODORESCU

Rol și Status

Individul învață să facă față aspectelor problematice ale vieții de zi cu zi o dată cu însușirea regulilor comportamentale, generale și specifice, în cadrul procesului de socializare. La fel ca în teatru, oamenii devin *actori* care învață să interpreteze o anumită *partitură* în funcție de situația de viață întâlnită, dar și în raport de partiturile interpretate de ceilalți actori cu care inter-acționează social. Fiecare devine simultan actor și regizor al *actelor* sale din societate.

Pe măsura avansării în civilizație lumea socială a devenit tot mai complexă, dar și mai convențională, fiind constrânsă să-și distribuie competențele acționale și responsabilitățile civice la nivelul mai multor actori. Societatea civilă constituie un reflex al acestei realități sociale segmentate, semănând cu o punere în scenă a interpreților și a interpretării în contextul dramatic și contradictoriu al lumii moderne. În această realitate divizată fiecare individ trebuie să interpreteze cât mai bine propria partitură a vieții, așa cum pe scenă actorii joacă *roluri* inspirate din drama existenței cotidiene.¹

Cu alte cuvinte, *rolul social* reprezintă expresia obiectivată a socializării la care este supusă orice persoană de-a lungul întregii sale vieți. El este o condiție determinantă a funcționalității socialului, fiind implicat în orice relație și în orice tip de interacțiune umană căreia i se poate atribui o semnificație. *Rolul social* este o formă de etichetare a conduitei care dă posibilitatea identificării spontane a scopului către care se orientează acțiunea unei persoane, a unui grup sau colectivitate. A cunoaște rolul cuiva într-o anumită situație de viață are drept consecință o corectă înțelegere (interpretare) a atitudinii sale, a reacțiilor și manifestărilor cele mai puțin așteptate în alte împrejurări. El face parte dintr-un *ansamblu de roluri (rol-set)* care se articulează cu rolurile celorlalți membri ai societății.

Rolurile sunt seturi de reguli precise, recognoscibile subiectiv și obiectiv, prin care conduita actorilor sociali poate fi anticipată și înțeleasă. Fiecare persoană îndeplinește,

¹ *Le jeu de la vie quotidienne*, 2 t., Les Editions de Minuit, Paris, 1973.

simultan sau succesiv, mai multe roluri posibile (*multiple-rol*) în raport de contexte diferite ale realității sociale. Distincția între societățile *tradiționale* și cele *moderne* poate fi făcută și prin referire la numărul de roluri ce revin unui actor social în fiecare din cele două tipuri de societate. Astfel, dacă în cele *tradiționale* rolurile pe care le poate îndeplini simultan o persoană sunt relativ puțin numeroase, ele restrângându-se la câteva tipuri de specializări strict funcționale pe care i le solicită viața în comun, în *lumea modernă* lucrurile stau complet diferit. Diviziunea socială a muncii și complexitatea tot mai accentuată a societății au contribuit din plin la multiplicarea rolurilor pe care le are de îndeplinit omul modern. Acesta este în același timp tată și soț în familie, coleg și șef în colectivul de muncă, membru al asociației de locatari și suporter al echipei sportive preferate etc. În societățile tradiționale varietatea acestor roluri era infinit mai restrictivă: ori comandant militar, ori vraci sau șaman; ori slugă ori stăpân; ori războinic ori lucrător al pământului etc.²

Cu toate acestea, rolurile nu sunt doar *sociale*, în general, ci ele sunt urmarea unei socializări pe mai multe planuri ale personalității omului: la nivel economic, politic, religios, militar sau cultural. Din acest punct de vedere, *învățarea socială* constituie cheia înțelegerii unor acte preluate de la o generație la alta (fiul imită tatăl, ucenicul pe meșter, novicele pe maestru etc.), sau de la o cultură la alta prin procesul de *aculturație* (conviețuiri inter-etnice, zone de frontieră, interferențe culturale prin mass media etc.).

Totodată, rolurile pot fi *atribuite* sau *dobândite*, preluate de la naștere (rolul de prinț), sau pot fi urmarea unor sugestii, recomandări sau ordine de conformare unor reguli precise de conduită (rol de medic, de caporal, de parlamentar etc). Asumarea rolului implică și o “modelare” adecvată a propriei conduite pentru a se înscrie în setul pe reguli prescrise pentru acel rol. Conduita personală se subordonează mai mult sau mai puțin episodic acestor cerințe comportamentale impuse de rol (*obligații de rol*). În această privință, “*jocul de rol*” constă în a interpreta pentru o anumită perioadă, sau pentru toată viața o conduită (*rol-scripts*) ce i se potrivește mai mult sau mai puțin bine personalității sale (rolurile de director, președinte, preot, călugăr etc.) , sau care îi este impusă de către societate, independent de voința lui.

învățarea socială

**roluri atribuite
roluri dobândite
obligații de rol
jocul de rol**

În felul acesta, rolul social îndeplinește o *funcție normativă* necesară *stabilizării sensului* infinității tipurilor de acțiuni pe care le întreprind actorii în viața de zi cu zi, iar diversitatea conduitelor individuale și independente pot fi definite în spațiul social, recunoscute și acceptate la nivelul unei culturi.³

În funcție de *valoarea normativă* a rolului se definește și *poziția* ocupată de actor în structura ierarhică a societății, respectiv *statusul social* pe care îl deține. Altfel spus, prin asociere cu “rolul social”, *statusul* definește rangul sau situarea în societate a fiecărei persoane sau grup social care implică anumite privilegii, o anumită onorabilitate și prestigiu, dar și suficiente interdicții. Ca și în cazul rolului social, statusul pretinde din partea celui ce ocupă o anumită poziție în societate, unele *obligații de status* și unele *așteptări de status*. Nerespectarea lor atrage după sine fie *dezaprobarea publică*, fie *penalizarea juridică*, fiind considerată o încălcare nepermisă a *normelor de status*. Spre exemplu, statutul de academician implică un anumit nivel intelectual, o etică și un simț al responsabilității civice de o înaltă ținută care, o dată ce nu mai sunt practicate și respectate de cel ce ocupă această poziție, conduce la respingerea sa fie de către comunitatea științifică de care aparține, fie de opinia publică. În măsura în care el se prezintă ca un beneficiar nelegitim al unei asemenea poziții sociale, ocuparea acesteia este calificată drept o *inconsistență de status*.

În esență, atât *rolurile* cât și *statusurile* permit situarea actorilor în contextul acțiunii sociale, dar din unghiuri diferite. Valoarea normativă a fiecărui *rol* sau *status* este dată de *distanța socială* la care se află acestea în raport cu celelalte roluri și statusuri din societate. Împreună, rolurile și statusurile constituie un însemn al *puterii* de care dispune fiecare actor în societate, respectiv câtă *influență socială* poate el exercita în numele poziției sociale pe care o deține.

Din acest punct de vedere, nu calitățile fizice sau intelectuale ale unui funcționar public îi conferă prestigiul și puterea în societate, ci faptul că el ocupă o anumită poziție socială din orizontul căreia își poate maximiza efectul autorității de care dispune. Inteligența și șarmul personal nu sunt suficiente pentru a se impune public, chiar dacă ele au un rol important în reușita acțiunilor pe care le întreprinde.

De aceea, comportamentele asociate fiecărui rol sau status trebuie evaluate la două niveluri de analiză:

- *cel al structurilor normative;*
- *cel al structurilor interactive.*

La primul nivel analiza se face prin raportarea la *obligățiile* de rol sau status, iar la al doilea nivel analiza se raportează la *contextul social* al funcționării lor ca structuri normative. În ce privește nivelul interactiv de analiză, mai trebuie adăugat faptul că raporturile dintre actori trebuie să aibă ca fundament un *stoc comun* de *cunoștințe* și *valori* care să facă posibilă *construcția unitară a realității sociale*, dând consistență și coerență acestora. În practică, aceste raporturi și acest stoc comun de cunoștințe și valori nu sunt suficiente pentru a defini ordinea socială ca pe o concordie universală, ca pe o realitate distribuită simetric între preferințe valorice și scopurile cele mai diverse. Caracterul schimbător și dinamic al acestor preferințe poate contribui semnificativ la explicarea apariției *conflictului de rol*. Pe de o parte, rolurile și statusurile fac parte dintr-un *ansamblu de roluri* și statusuri sociale, integrate și corelate unele față de altele, iar pe de altă parte, posibilitatea ca fiecare actor să îndeplinească *roluri multiple* în cursul aceleiași existențe trebuie să țină cont de faptul ca acestea să fie *necontradictorii* unele față de altele. De regulă, fiecare actor social oscilează între practicarea unor *roluri principale* (strategice) și a unor *roluri secundare* (adaptative). Confundarea situațiilor de viață (contra-definiri ale situațiilor pre-definite social), constând din adoptarea unor atitudini nespecifice anumitor roluri și statusuri, conduce la ambivalență și dezorientare în conduita celorlalți actori.

**conflictul de rol
roluri multiple
roluri principale
roluri secundare**

Nediferențierea între contextele sociale în care poate fi practicat un anumit rol, alimentează *conflictul de rol*. Tandrețea specifică rolului de soț în familie nu este recomandabilă rolului de director în raport cu secretara sa de cabinet. Ea este percepută ca o regretabilă eroare și o consecință a unei dereglări intervenite în universul simbolic și al *mașinărilor conceptuale* care fixează *normele de rol* pentru protagoniștii interacțiunilor sociale, fiind prompt sancționate de societate.

Influența acestei dereglări se regăsește și la nivelul statusului social prin apariția unor conduite străine trebuințelor și intereselor imediate ale individului. Cel mai elocvent exemplu este *consumul de status* (efect Veblen) , sau *consumul demonstrativ*, constând în preocuparea de a cumpăra produse nu ca urmare a unor trebuințe reale de consum, ci pentru a impune și conserva o anumită imagine publică. Conduita naturală se subordonează, în acest caz, constrângerilor unui *joc al aparențelor* ca “joc de societate” (*play*) și nu condițiilor libertății individuale de consum, ca într-un joc gratuit și lipsit de

În consecință, rolurile și statusurile sociale reprezintă *criterii valide* de estimare a conduitelor individuale sau de grup, sunt *instituții cu valoare normativă* prezente în totalitatea acțiunilor sociale, au *valoare orientativă* în cunoașterea structurii acestor conduite și atitudini subiective și au, în același timp, un *caracter obiectiv* în raport cu conștiința fiecărui actor social.

obligații extrinseci (*game*). Pentru a confirma *diferența de status*, actorii lumii moderne și-au convenționalizat și artificializat profund existența, chiar și în cele mai intime manifestări ale vieții personale.

Tipuri de norme și stiluri de control social

Conduita oamenilor este caracterizată de capacitatea de a înțelege atât exigențele impuse de *rolurile* și *statusurile* sociale, dar și de menținerea unor *zone de ambivalență* privitor la relația dintre *interdicție* și *permisivitate* în manifestarea voinței subiective. Din acest punct de vedere, *inovarea socială* reprezintă o cale spre libertatea acțiunii, dar și o formă de exprimare a *identității culturale*. Învățarea regulilor *jocului social* are drept scop orientarea comportamentului actorilor spre *normalitate*, prin respectarea acelor *norme* pe care societatea le consideră *obligații* sau *recomandări* de conduită pentru membrii săi. Sub acest aspect *normele* sunt cât se poate de diverse, în funcție de criteriile folosite pentru a indica finalitățile, contextele, funcțiile și particularitatea acțiunii lor normative:

**interdicție și
permisivitate**

- după *domeniul de activitate*, poate fi vorba de norme profesionale, politice, economice, științifice etc.;
- după *valorile încorporate*, pot exista norme etice, juridice, estetice, canonice etc.;
- după *modul de manifestare*, normele pot fi explicite/implicite, formale/informale, licite/ilicite;
- după *conținutul recomandării*, normele pot fi imperative/supletive, prescriptive/ proscriptive;
- după *utilitatea socială*, se poate vorbi de norme realiste, ideale, obiective, subiective etc.;
- după *gradul de libertate acordat acțiunii*, normele pot fi conservatoare, liberale, autonome, heteronome;
- după *gradul de generalitate al acțiunii lor*, normele pot fi universale/particulare, generale/specifice;
- după *caracterul sancțiunilor asociate*, se vorbește de norme represive, restitutive, sociale, economice, juridice⁴.

⁴ S. M. Rădulescu – *Homo sociologicus. Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană*, București, Casa de editură “Șansa”, 1994, p. 61

NORME SOCIALE

În funcție de contextele de aplicare, această prezentare taxonomică a normelor întâlnite în viața socială poate fi sintetizată în două clase fundamentale:

- *norme de status* – care prescriu pozițiile ocupate de fiecare individ în societate;
- *norme de rol* – care definesc atitudinile și responsabilitățile ce revin ocupanților unui status.

Acordul sau dezacordul dintre aceste tipuri de norme indică, după caz, normalitatea sau anormalitatea socială. Multe dintre aceste norme nu au, însă, un aspect juridic, moral, legal sau cutumiar, ci pot avea o formă inedită de acțiune, la fel de eficientă în societate. În acest sens, Richard M. Emerson și Edward Alsworth Ross menționează, *blamul public*, *batjocura*, *disprețul afișat* și *respingerea simbolică* ca modalități foarte prezente în exercitarea controlului social practicate în paralel cu formele instituționalizate de reglementare a acțiunii sociale. La fel, “*opinia publică*” este o expresie a presiunii normative ce se exercită asupra Eului etic, estetic, politic sau religios al actorilor sociali.

normalitatea sau anormalitatea socială

În ce privește consecințele la care se expun cei care încalcă *regulile conviețuirii normale* din societate, acestea poartă amprenta unui “stil” de aplicare a pedepselor:

- stilul *penal*, care insistă pe forța pedepsei în corijarea morală a celui care a violat normele con-sfințite de societate;
- stilul *compensator*, preocupat de administrarea unor reparații celor afectați prin încălcarea normei;
- stilul *conciliator*, atras de varianta unor compensări reciproce pe bază de negocieri între “călcătorul de lege” și victima sa;
- stilul *terapeutic*, concentrat pe recuperarea celor care încalcă normele prin tratament clinic sau prin asistare socială.⁵

Asigurarea unui control social eficient constituie o condiție a ordinii în societate, o formă de menținere a echilibrului dintre interese, valori și scopuri (individuale sau “de grup”), care într-o lume angajată în concurența priorităților sectoriale pot degenera în fenomene dintre cele mai grave. Infrațiunea îl opune pe individ întregului corp social, iar împotriva lui, pentru a-l pedepsi, societatea are dreptul să se ridice în întregul ei. Pe măsură ce încălcarea legii îi afectează pe mai mulți, “se ajunge la constituirea unui formidabil drept de a pedepsi, infractorul devenind dușmanul comun. Chiar mai rău decât

⁵ Allan. Harowitz – *The Logic of Social Control*, New York, Plenum Press, 1990, p. 23

a un dușman, căci lovește societatea din interior – un trădător”⁶. J. J. Rousseau argumenta principiul pedepsirii prin faptul că “Orice răufăcător, atacând dreptul social, devine, din pricina nelegiurii pe care a comis-o, un răzvrătit și un trădător de patrie; în cazul acesta menținerea statului și a sa devin incompatibile; trebuie ca unul să piară (sau să piardă – n.n.), iar, când se hotărăște pieirea vinovatului, asta i se întâmplă nu în calitatea lui de cetățean, ci de dușman”⁷.

Statul are obligația de a-l proteja pe cetățean, dar măsurarea pedepsei trebuie să se facă după mărimea infracțiunii, fără a sacrifica, în numele umanității, umanitatea însăși. Ca urmare, lumea modernă a făcut trecerea de la dreptul represiv, la dreptul restitativ, iar dreptul de a pedepsi a fost deplasat de la răzbunarea suveranului spre apărarea cetății. Motivul principal al acestei deplasări l-a constituit dezvoltarea și complicarea structurilor sociale prin apariția mulțimilor urbane și a maselor. Posibilitățile de supraveghere tradițională, printr-o relație directă între individ și societate, au fost depășite, făcând inoperant sistemul consacrat de sancțiuni bazat pe dihotomiile pedepsei și recompensei. El are totuși o *valoare orientativă* în conceperea și aplicarea tratamentului corectiv prin diferitele forme de sancționare:

- *sancțiuni fizice*, care apelează, în principal, la violența corporală între limite destul de largi: de la palma desmierdătoare a mamei și până la pedeapsa supremă soldată cu dispariția celui care a adus daune unor interese fundamentale ale societății;
- *sancțiuni economice*, frecvente în mediile sociale care implică angajamente materiale și bănești, care iau forma unor amenzi, taxe prohibitive, anularea unor drepturi financiare etc.;
- *sancțiuni sociale propriu-zise*, variabile în funcție de gravitatea consecințelor pentru colectivitate ca urmare a încălcării normelor: izolare, excludere, “punere la index”, retragerea încrederii, ridicularizare publică etc.;
- *sancțiuni supranaturale* (magice sau religioase), care sunt considerate cele mai vechi în practica pedepsirii infracțiunilor: blestem, rugăciune de dreptate, ritualuri și incantații cu finalitate pedepsitoare etc. *Corijarea celui ce a adus atingere interesului personal și civil nu se face exclusiv prin pedeapsă, ci reorientarea sa comportamentală se realizează și cu ajutorul gratificațiilor: încurajarea, recompensa, evidențierea morală etc.*

⁶ M. Foucault – *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Humanitas, 1997, p.143.

⁷ J. J. Rousseau – *Contrat social*, cartea II, cap.V.

Contextul aplicării acestor forme de sancționare s-a modificat prin influența exercitată de mass media, inventându-se tele-normativitatea. Supravegherea mediatică a conduitei cetățeanului a luat o amploare fără precedent începând din a doua jumătate a secolului XIX, ajungând să joace un rol, uneori nefast, chiar prin orientarea actului de justiție după criterii ce aparțin emoției și simțului comun. Cazul Dreyfuss a rămas celebru, din acest punct de vedere, fiind un exemplu analizat și astăzi în manualele de drept și de sociologie juridică...

Instituțiile, structuri ale autorității normative

În sensul cel mai larg, instituțiile constituie “*cadre de experiență*” în care se desfășoară discursul practic al unei culturi și al unei civilizații. Ele sunt “fapte sociale” care conferă *normalitate* existenței colective prin faptul că exercită o anumită constrângere asupra individului.

Chiar dacă nu orice activitate din societate poate fi considerată un *fact social*, acțiunile oamenilor sunt în mare măsură *orientate normativ* de către acele fapte sociale care au devenit, prin repetare, *instituții*. Acestea constituie referenții stabili ai separării *normalului* de *anormal*, ori de ceea ce este *patologic* în societate. Ele trasează, cu alte cuvinte, frontiera dintre *starea de societate* și *starea de natură*. Funcția lor socială este foarte importantă, acoperind zone complexe de reglementare prin convenții, tradiții, obiceiuri, norme sau legi, dar, în esență ele:

- *prescriu, recomandă și evaluează* conduita sub aspectul normalității sociale;
- *constrâng* în privința adoptării unui *stil de viață*, în funcție de care actorii sociali pot alege între diferitele variante de acțiune posibile;
- *produc motivația necesară declanșării unei acțiuni*.

Orice abatere de la normalitatea dată de instituții, este considerată drept *devianță*, o încălcare a regulei acceptată, recunoscută și respectată – dacă nu la nivelul întregii societăți –, cel puțin de majoritatea ei. Tot instituțiile sunt și reperele care dau nota *originalității și identității culturale* a unei comunități prin *forma reglementării normative* a actelor subiective. Sub acest aspect, acțiunea lor are în vedere o *diminuare a riscurilor de eșec* în viața socială și o *protejare* a actorilor împotriva *conflictelor de rol*, ori a *conflictului de interese* din societate. Libertatea nu se manifestă totalmente neîngrădită, ci în cadrul rațional dat de instituții. Ele sunt veritabile *sisteme de referință*, cognitive și emoționale, care determină

devianță socială

configurarea unei anumite *ordini sociale*. Datorită existenței acestei *ordini*, actori știu ceea ce este posibil și ceea ce nu este posibil de făcut, ceea ce este permis sau interzis, ce este necesar sau nu este absolut necesar de făcut, în orice moment al acțiunii lor sociale. Eficiența normativă a instituțiilor depinde de *autoritatea* – morală și juridică –, de care

Autoritatea lor reglementativă se bazează pe *credibilitatea* lor, pe *forța* și *legitimitatea* lor juridică și morală, dar și pe convingerea actorilor în *valoarea practică* a funcționării lor ca “*agende motivate*” pentru acțiunea umană.

dispun și pe care o percep membrii societății.

Din acest punct de vedere, instituțiile trebuie să fie *satisfăcătoare emoțional*, *relevante cultural*, *utile social* și *atrăgătoare* în multe alte privințe. Prezența lor în societate conferă un sentiment liniștitor, elimină stresul și disconfortul din activitatea persoanelor și grupurilor, întrucât le ajută în orientarea comportamentului pentru a nu se expune inutil pericolelor de orice fel. Pierderea reperelor normative de către cei care se instalează în alt context instituțional decât cel însușit prin socializare în mediul de origine – ca în cazul migranților –, ridică de fiecare dată probleme de ordin adaptativ. La fel, schimbarea mediului social de evoluție a personalității de către elevii care devin studenți, sau de către salariații care își schimbă locul de muncă, implică probleme de re-adaptare instituțională în scopul redobândirii climatului de stabilitate și siguranță pe care l-au pierdut, sau părăsit, din diferite motive.

Cunoașterea sistemului instituțional contribuie la o mai bună înțelegere a realității sociale, făcând-o mai *inteligibilă* din punct de vedere sociologic. Ceea ce nu înseamnă că prin intermediul instituțiilor poate fi explicată diversitatea infinită a conduitelor din societate, dar în mod cert ele pot servi drept bază a *justificării* lor raționale, legitimându-le sau nu. La nivelul familiei – unde relațiile dintre membrii nu sunt excesiv de complicate –, autoritatea poate fi condiționată biologic prin ascendența celor mai bătrâni asupra celor mai tineri, sau ca discriminare între sexe, în raport de care se construiesc *zone de influență* specifice. De unde rezultă că instituțiile pot servi și ca indicator de localizare a sursei de autoritate din cadrul societății, unde raporturile interpersonale și intergrupale sunt cu mult mai complexe.

**zone de influență
zone de autoritate**

La fel, diviziunea socială a muncii are un rol determinant în marcarea *zonelor de autoritate* care se fixează instituțional și la nivel simbolic prin anumiți *indicatori de status* (culturali, economici, politici, juridici etc.). Prin învățare socială, personalitatea este pregătită să se orienteze în universul instituțiilor sociale, pornind și de la importanța fiecărei activități într-o societate polisegmentată. Dar, neîndoielnic, la baza autorității numeroaselor instituții care asigură funcționalitatea sistemului social se află o multitudine de alte instanțe și situații de viață care se “întipăresc” cultural prin acțiuni de muncă, de

schimb, de comunicare și participare ori de cunoaștere la nivelul fiecărui actor. Prin “*tipificare culturală*” li se construiește o *identitate*, dar și un *specific* al societății din care fac parte.

În același timp, ocuparea unui status superior, deținerea unei funcții de mare responsabilitate într-o organizație, angajarea la o firmă prestigioasă, apartenența la un club select, afișarea “ostentativă” a confortului și a disponibilităților financiare, reputația școlii absolvite ori a diplomei deținute, gradul militar în armată etc., sunt tot atâtea *repere ale autorității* și puterii definite cu ajutorul instituțiilor. Pe baza acestor “repere instituționalizate” se acordă “drepturi” și se atribuie “responsabilități” în diferitele genuri de activitate socială, economică, politică, culturală ori religioasă. Managerii sunt ascultați și respectați nu atât pentru ceea ce reprezintă ei ca oameni, ci ca urmare a statutului funcției ocupate, în raport de care este apreciată competența organizatorică și administrativă așteptată din partea lor.

repere ale autorității

Școala este structura cea mai eficientă de orientare instituțională a personalității sociale, întrucât aici se învață recunoașterea și respectul ce trebuie acordate Bisericii, Statului, Justiției, Educației, ca referenți fundamentali ai acțiunii sociale. De aceea, programele de învățământ reflectă, explicit sau implicit, preocuparea structurilor guvernamentale de a asigura prin educație sistematică menținerea capacității de reproducere a *sistemului instituțional* din societate.

Conformitate și devianță

Instituțiile și, în general, reperele normative au *caracter istoric* și *reproductiv*. Din perspectivă *istorică*, normele nu sunt identice de la o epocă la alta și, nici chiar de la o generație la alta. Sub aspect *reproductiv*, societatea își probează viabilitatea prin capacitatea de menținere a sistemului său instituțional în acord cu evoluția preferințelor axiologice și a idealurilor promovate de fiecare generație.

Conformarea comportamentului social exigențelor instituționale constă în adecvarea acestuia cu *sistemul de valori* admis de societate. Fiind vorba de un proces dificil și îndelung, care implică acțiunea culturii și a structurilor de autoritate, *conformitatea socială* este o expresie obiectivă a gradului de civilizație a unei societăți. Este vorba de un proces neîntrerupt care își propune ca scop realizarea unei *relative uniformizări atitudinale* la nivelul convingerilor, opiniilor și limbajului folosit de actori.

conformitatea socială

Originalitatea conduitelor individuale este limitată instituțional, iar “depășirea” cadrelor normative admise de societate este considerată drept o *conduită deviantă* sau, după caz, *variantă*.

“*Deviantul poate fi definit ca membru al unui grup determinat care, singur sau însoțit de o minoritate, alege – mai mult sau mai puțin deliberat –, să transgreseze ori să transforme normele acestui grup pe plan practic sau ideologic, în sensul provocării împotriva sa a reacțiilor mai mult sau mai puțin violente ale majorității conformiste*”.⁸

devianță socială

Rezistența la *devianță* reprezintă o consecință a *conformității sociale* și o formă mai generală de împotrivire la fenomenul *schimbării sociale*. Forța și eficiența sa practică depinde, deopotrivă, de anumiți factori interni (*endogeni*), dar și de acțiunea altora de proveniență externă (*exogeni*).

În cazul în care presiunea externă asupra actelor de devianță este slabă sau inexistentă, cei care susțin *conformitatea socială* adoptă o strategie de așteptare care să erodeze această tendință, sau înclină spre căutarea unui compromis atitudinal prin negociere. Refuzul devianților de a negocia compromisul în mod vehement și de a accepta eventualele concesii, atrage după sine reacții pe măsură din partea majorității conformiste, începând cu marginalizarea și izolarea lor socială și, terminând cu sancționarea ori expulzarea lor din societate. Devianța este percepută ca o *disfuncție socială colectivă*⁹, rezultând din incapacitatea de a adapta un model tradițional de conduită la situații noi de viață. Ea se manifestă ca o insuficiență sau ca o uzură prematură a normelor atunci când schimbările sociale sunt mult prea rapide pentru a fi preluate și interiorizate de către actori. Dispariția vechilor norme nu este contracarată de apariția altora noi, conforme cu valorile și idealurile aduse de procesul schimbării sociale. În asemenea împrejurări pot apărea atitudini și conduite “de tranziție” care surprind prin insolitul lor.

Așa se explică de ce, în multe ocazii, apariția unui curent reformator în societate este resimțit de majoritatea conformistă a populației ca o devianță, chiar dacă, ulterior el poate fi preluat și generalizat ca un “nou stil de viață”.

Inițial, *devianța* apare ca o manifestare a originalității, ca o expresie a discreditării și refuzului ordinii existente prin afișarea unei conduite *variante*, diferită de a majorității. Această atitudine nu este privită cu ostilitate de către autorități și nici de către majoritatea conformistă a societății, atât timp cât ea se menține între limitele pe care ea le tolerează. *Non-conformismul* constituie o astfel de manifestare a “*stilului variant*” de comportare,

⁸ J. Maisonneuve – *La dynamique des groupes*, PUF, 1976, p.29-30.

⁹ R.K. Merton – *op.cit.*, pp. 85-87.

care reflectă *inovarea suportabilă* în ordinea conduitelor permise de societate. Fără a fi considerată o încălcare propriu-zisă și gravă a normelor sociale, ea este mai curând o *alternativă atitudinală* în raport cu sistemul oficial de norme.

Non-conformismul este o conduită specifică tinerilor, fiind mai rar întâlnită la alte vârste. El este o modalitate de a *protesta non-violent* și de a *milita ne-zgomotos* în favoarea schimbărilor, mai conforme cu noile idealuri promovate și susținute de anumite minorități sociale: tineri, grupuri etnice, structuri sindicalizate etc. Comportamentul lor este o consecință a *distanțării* tot mai evidente dintre *idealurile*, *scopurile* și *aspirațiile* pe care le promovează și *mijloacele* de care dispun pentru a le realiza. Efectul acestei discrepanțe între *idealuri* și *mijloace* constă în apariția unui sentiment de frustrare, sau de “*privare relativă*”.¹⁰

Este o “privare relativă” întrucât conținutul sentimentului de frustrare nu se manifestă în general, ca oboseală de conformitate, ci se raportează la ceva foarte precis ori la o persoană anume. *Reușita socială* a unui grup sau a unei persoane care se folosește de alte mijloace decât cele admise și recunoscute oficial de societate provoacă sentimentul de frustrare celor care nu le folosesc. Ea este o modalitate de contestare a legitimității acelei *reușite*, pe considerentul utilizării unor mijloace incorecte, ca în cazul concurenței neloiale între actori sociali care urmăresc aceleași scopuri, dar cu mijloace inegale, ori cu un acces inegal la mijloacele legale (*corupția*, i.e.). Contestarea unor asemenea realități se face, de regulă, din orizontul principiilor de moralitate a acțiunii, care trebuie să asigure un echilibru convenabil între *mijloace* și *scopuri* la nivelul fiecărui actor social.

reușita socială

În realitate – susține sociologul american R. K. Merton –, realizarea unui acord deplin între *resurse*, *mijloace* și *scopuri* poate fi mai curând o tendință, decât o

resursele, mijloacele și scopurile acțiunii sociale

posibilitate efectivă. Întotdeauna au existat și vor exista minorități sociale avantajate, în paralel cu o majoritate frustrată. Într-o societate a competiției dintre actori problema

legitimitatea mijloacelor

nu este atât a *legitimității* mijloacelor, cât a *eficienței* lor, este de părere același sociolog. Ca de fiecare dată, în astfel de împrejurări, succesul este condiționat de adoptarea unei “*raționalități strategice*”¹¹, constând într-o maximizare a avantajelor personale prin evitarea sancțiunilor legale. Devianța – ca

¹⁰ În studiul intitulat *The American Soldier*, (1949), sociologul Samuel A. Stouffer analizează insatisfacția de ordin afectiv a militarilor americani aflați pe front în timpul celui de al doilea Război Mondial, arătând că nu situația lor efectivă le provoca starea depresivă, ci raportarea situației prezente la aceea pe care și-o doreau pe timp de pace era sursa reală a insatisfacției lor. Faptul că se simțeau “privați” de ceea ce ar fi putut să fie tinerețea lor îi nemulțumea profund.

¹¹ M. Crozier – *L'acteur et le système. Les contraintes de l'action collective*, PUF, Paris, 1977.

fenomen social marginal –, poate fi neutralizată prin efortul colectiv al societății, dar dacă ea se generalizează devine regulă generală a acțiunii și conformitate comportamentală de sistem.

Influența deviaționistă depinde de calitatea instituțiilor și de existența unor împrejurări sociale favorabile manifestării sale. Dacă instituțiile nu sunt suficient de consolidate, conduitele deviante au șanse reale de a discredita conformitatea socială prin decristalizarea progresivă a normelor și valorilor instituite. Ca atare, devianța poate fi

**legitimitatea
mijloacelor**

pozitivă sau *negativă*, în funcție de efectele pe care le produce asupra societății. În cazul în care este *pozitivă*, promotorii săi pot fi apreciați ca precursori ai unei *noi ordini* care au dovedit o, mai mare sensibilitate față de anumite *urgențe latente* ale schimbării. Momentul decisiv este acela în care ea tinde să preia *leadership*-ul transformărilor din societate, iar cei care sunt inițial respinși ca *devianți* tind să devină exponenții reformelor promovate. Dizidenții politici de astăzi, pot deveni liderii reformatori ai sistemului politic de mâine, iar conduita deviantă să devină model al unui nou tip de conformitate socială.

În opinia lui Robert King Merton, pierderea sau ignorarea deliberată a reperelor instituționale are ca efect instalarea în anomie și fenomene brutale de *de-socializare*, de *periferializare* și *marginalizare*. Cazul cel mai ilustrativ este cel al societăților care suportă consecința unor “valuri” migraționiste, prin “importarea” unor actori socializați în medii culturale diferite. “Noii veniți” resimt absența cadrului instituțional cu care s-au obișnuit (*mediul de plecare*), fiind dezorientați în universul instituțional în care s-au instalat (*mediul de primire*).

**de-socializare
periferializare și
marginalizare**

disfuncție socială

Potrivit ideologiei utilitariste, care susține mitul “omului de succes” (*successful man*) și a reușitei sociale “cu orice preț”, distincția între mijloacele *licite* și cele *ilicite* în realizarea scopurilor reprezintă o preocupare secundară. În anumite privințe, “dezordinea normativă” este considerată mai curând un prilej favorabil de exprimare a libertății de acțiune, o ocazie de a scăpa de constrângerile instituționale excesive, decât o *disfuncție socială* ce atentează asupra ordinii din societate.

Ancheta sociologică întreprinsă de W. Thomas și Fl. Znaniecki pe cazul migranților polonezi în America începutului de secol XX, a condus la rezultate semnificative sub acest aspect. Este vorba de apariția sentimentelor de *frustrare culturală* și a incapacității adaptative a migranților la noile situații de viață întâlnite în SUA. Ca urmare, aceștia au adoptat formule de adaptare socială, mai mult sau mai puțin originale:

- *filistin*, conservator în raport cu tradițiile mediului instituțional de origine;
- *boem*, disponibil adaptării neproblematică, prin acceptarea noii realități sociale;

- *creator*, dispus să inoveze “stiluri de viață” variate, prin îmbinarea vechilor deprinderi orientative din universul instituțional de origine, cu cele preluate din noul mediu “de sosire”.

Neadaptarea și neintegrarea în sistemul instituțional a celor ce aparțin altor modele de integrare socială, contribuie la apariția devianței ca formă de respingere a normelor impuse de societatea în care “au sosit”. Ca răspuns la această situație, reacția societății “de adopție” îi califică peiorativ pe “venetici”, atribuindu-le un “*stigmat social*” care îi condamnă la *izolare socială*. Percepția “*outsiderilor*” este aceea de “*pecetluiți ai soartei*”, cărora li se atribuie instantaneu o “*etichetă*” socială dezonorantă. De aici rezultă *distanțarea și ambivalența atitudinală* (duplicitate), *inadaptarea și anomia psihică* (anxietate, nesiguranță) a celor aflați în căutarea norocului în medii sociale străine culturii lor.

**stigmat social
izolare socială
outsideri**

În multe cazuri, devianța propriu-zisă apare abia după aplicarea “*stigmatului*”, respectiv purtătorii acestor “etichete sociale” nu constituie o realitate “primară”, ci consecința unui verdict judecătoresc, a unui diagnostic politic, economic ori medical, sau – pur și simplu –, a unei porecle defăimătoare administrată generic de societate. Într-o lume aflată în derivă instituțională derapajele comportamentale devin o realitate disconfortantă, dar inteligibilă sociologic.

Conduita socială în orizontul valorii

Unul dintre cele patru tipuri de raționalitate enunțate de Weber se referea la posibilitatea subordonării acțiunii sociale unei *valori*.

Sub acest aspect, se poate spune că “*valoarea constituie suportul ultim al unui model de conduită, definind identitatea culturală a grupului și personalitatea sa de bază*”¹². Ea diferă de normele și rolurile cu caracter imperativ, dar este în aceeași măsură o instituție care participă la definirea celorlalte sisteme normative.

Limba, riturile, tradițiile, vestimentația, habitatul și forma relațiilor interpersonale sunt astfel de *sisteme normative* ce au temei *valoarea*, alcătuind *cadrul cultural* al societății. În felul acesta, *modelul cultural* își pune amprenta asupra *atitudinilor, mentalităților, concepțiilor și convingerilor*, intelectuale sau spirituale, care individualizează civilizațiile.

sisteme normative

Orice societate se remarcă prin caracteristicile culturale ale actorilor săi, prezentând în acest sens un *sociotip comportamental* emblematic: *arhetip* sau *ideal-tip* cultural.

¹² Abraham Kardiner - “*The Individual and his Society. The Psiho-dinamics of Primitive Social Organization*, Columbia University Press, 1939.

Relația dintre *normă* și *valoare* se referă – în accepțiunea sociologului canadian Guy Rocher –, la “un anumit mod de a fi (*savoir etre*) sau de a acționa (*savoir faire*) pe care o persoană sau o colectivitate le recunosc ca fiind ideale, făcând dezirabile și stimabile acele ființe ori conduite cărora respectiva valoare le este atribuită sau asociată”¹³. Astfel, între *modelul de conduită* și valoarea care inspiră acel model, există un raport de subordonare din care rezultă unele consecințe practice:

*ordine ideală
reprezentări sociale
judecăți factuale și
judecăți de valoare*

Mai întâi, *valoarea* se raportează întotdeauna la o *ordine ideală*, astfel încât acțiunea socială să exprime dorințele, aspirațiile, ori năzuințele actorilor. Aceștia se comportă fie în numele *unui ideal concret*, fie în numele unor *reprezentări sociale* ce-și au originea în *imaginarul colectiv* al societății. Din acest motiv, cercetarea

sociologică se bazează pe două tipuri de raționamente în analiza faptelor sociale: *judecăți factuale* și *judecăți de valoare*. Primele prezintă realitatea *așa cum este*, iar ultimele o prezintă *așa cum o vede sociologul*, din perspectiva opțiunilor sale ideologice, a prejudecăților și pre-noțiunilor sale.

În al doilea rând, prin faptul că se raportează la *ideal*, valoarea impune respectarea unor *ritualizări sociale* care indică apartenența culturală a actorilor: ceremonii, convenții, structuri lingvistice sau codificări simbolice prin care sunt “marcate” pozițiile și

ritualizări sociale

distanțele sociale. Tot prin intermediul lor se exteriorizează *stima de sine* și *stima de celălalt*, care, în esență, exprimă *respectul față de societate*.¹⁴

În al treilea rând, orice valoare este *relativă*, întrucât trebuie interpretată numai prin raportarea la contextul culturii în care se manifestă. Intensitatea atașamentului unei colectivități față de o valoare diferă de la o epocă la alta, de la o generație la alta și de la o societate la alta.¹⁵

În al patrulea rând, valorile au o anumită *încărcătură afectivă* care le face rezistente în fața timpului. Oamenii se atașează de o anumită valoare în măsura în care aceasta le asigură un anumit confort moral sau comunitar într-o anumită epocă. Chiar dacă dispare contextul cultural al epocii care a dat naștere acestui atașament, oamenii continuă să respecte acea valoare în virtutea inerției. Fără a mai fi o *valoare dominantă* –

¹³ Guy Rocher - *Introduction à la Sociologie Générale. L'Action sociale*, t. 1, Paris, Seuil, 1990, p. 72.

¹⁴ Nu trebuie să se înțeleagă de aici că trecerea de la *valoare* la *normă* este întotdeauna directă, sau că între ele se realizează o concordanță deplină. Aceeași *valoare* poate fi exprimată la fel de bine prin norme diferite de acțiune (libertatea neamțului nu seamănă cu aceea înțeleasă de un african sau de un eschimos). Tot astfel, multe *norme de conduită* se pot îndepărta, parțial sau complet, de *valoarea* care le-a inspirat (salutul de complezență).

¹⁵ Onoarea nu are aceeași semnificație pentru un european sau pentru un samurai, așa cum nu este percepută identic de fiu și de tată, de omul medieval sau de cel contemporan.

așa cum s-a impus la un moment dat al istoriei –, ea supraviețuiește ca *valoare* “de substituție” sau ca “*valoare variantă*”.¹⁶

În al cincilea rând, valoarea se află la originea unor *structuri axiotropice* care ordonează *ierarhia socială*. Nu de puține ori se folosește expresia de “scară a valorilor”, pentru a indica *valoarea reper* (dominantă) în numele căreia sunt judecate diverse situații de viață, atitudini ori conduite sociale.¹⁷ Societățile intră în declin atunci când forța ce susține o *valoare dominantă* diminuează, pentru a face loc pe scena istoriei a *valorilor variante*, promovate de minoritățile aflate în căutarea unei noi identități culturale, mai conforme cu preferințele noii generații și cu cerințele vremii. Din acest punct de vedere, transformările din societate sunt anunțate mai întâi de modificări semnificative în *structura axiotropică*, respectiv în ordinea valorilor sale. Weber semnala faptul că înainte de a fi o ordine socială propriu-zisă, capitalismul a fost o *idee culturală*, legitimată ideologic prin dogma predestinării a protestanților calvini. Asta înseamnă că, înainte de a fi un autentic întreprinzător și om de afaceri, capitalistul a fost un onorabil burghez. În consecință, orice epocă își are propria sa cultură, iar funcțiile sociale ale *valorii* trebuie să asigure:

- *coerența modelelor de conduită* ;
- *unitatea psihică a actorilor sociali*;
- *integrarea socială a persoanelor și grupurilor*;

Aceasta nu înseamnă că valorile se schimbă, ci se *re-ordonează*, întrucât – potrivit filosofilor “de la Baden” –, “lumea valorilor” este autonomă în raport cu “lumea oamenilor”. Pentru W. Windelband, H. Rickert sau E. Cassirer, oamenii și lucrurile sunt doar “purtători ai valorii”. Dispariția lor fizică nu atrage după sine dispariția valorii care li s-a atribuit în societate, ci ea va supraviețui purtătorilor săi vremelnici, așa cum supraviețuiește și amintirea valorii despre ei. Oamenii și lucrurile sunt numai “întruparea” valorii, nu valoarea însăși.

structură axiotropică

valori dominante

valori variante

Simboluri și reprezentări sociale

Legătura dintre *normă* și *valoare* se realizează – în opinia sociologului român Eugeniu Speranția –, prin intermediul *simbolurilor*.

care indică nivelul de educație în anumite cadre culturale, în special europene.

¹⁷ Guy Rocher - *op. cit.*, pag. 166-167

Ele sunt “instrumente” care ne conduc și ne dezvăluie sensul ascuns al existenței, o grilă de lectură a vieții sociale populată cu fantasmе ale inconștientului colectiv, reclame publicitare, indicatoare rutiere etc.¹⁸

Dar, după triumful “luminilor” și al “pozitivității” lumii moderne dominat de vraja “exactității științifice”, lumea pare să revină la valențele “metaforei”, chiar și în sociologie. Artificialitatea existenței omului post-modern rezidă în “restaurația simbolurilor” la care asistăm, după o perioadă de “dezvrăjire a lumii”, susține E.Speranția.¹⁹

Prin simbol, valoarea pune în relație *ceva* cu *alt-ceva*, dând naștere unei realități diferite, paralele celei “reale”. *Mitul* este o asemenea “realitate paralelă”, în cadrul căreia o experiență trecută de viață poate fi re trăită în imaginar cu aceeași veridicitate ca în datele realității din care s-a inspirat. Miturile fondatoare reprezintă o modalitate de retrăire a originilor și începuturilor comunitare, prin care li se reamintește urmașilor apartenența la

MITUL

sistemul valorilor pentru care au optat cândva. Un rol remarcabil în această privință îl au *propagatorii* și *receptivii* care – prin intermediul simbolurilor – , transmit reprezentarea valorii de la o generație la alta, făcând ca istoria să “vorbească” prin ei²⁰. Cu alte cuvinte, funcții fundamentale ale socialului – *comunicarea* și *participarea socială* – sunt realizate prin intermediul lor.

Coerența axiologică (*sinplexia valorilor*) – susține Eugeniu Speranția –, se construiește în jurul valorii absolute, a *ideii de Dumnezeu*, în calitate de izvor infinit de

¹⁸ Gustave-Nicholas Fisher - *Les concepts fondamentaux de la psychologie sociale*, PUF, Paris, 1987, p. 118

¹⁹ Eugeniu Speranția - *Fenomenul social ca proces spiritual de educație*”, Tipografia Bereș Carol, Oradea, 1930. Această idee trebuie completată cu observațiile lui G.Durand privitoare la istoria “iconoclastă” a Occidentului european, care – urmând îndeaproape idealul aristotelic de științificitate, a condus la deprecierea “lumii simbolurilor”. Etapele acestei degradări axiologice a lumii occidentale ar cuprinde: *faza conceptualistă* (atașamentul Stagiritului față de categorii și concepte în detrimentul meditației și transcendenței), *faza alegorică* (venerația Bisericii catolice față de adevărul dogmei) și *faza raționalistă* (admirația carteziană față de explicația prin cauze). În acest fel, bogăția semnificațiilor incluse în simbol a scăzut pe măsura înaintării în civilizație, despuind realitatea de conținutul său poetic printr-un proces treptat de “dezvrăjire a lumii”. (Gilbert Durand - *Les structures antropologiques de l'imaginaire*”, Paris, Bordas, 1987, p. 57).

²⁰ În acest sens, Eugeniu Speranția arăta că: “*Marii artiști, marii oameni politici și profeți religioși, marii povestitori și scriitori, marii profesori și marii animatori de orice fel se recrutează întotdeauna dintre tipurile cele mai caracteristice de propagatori. Originalitatea (puterea de creație, inițiativa), e un mare avantaj pentru propagatori. [...] Convingerile tari și entuziaste dau “oamenii mari”, învingători și stăpânitori ai conștiințelor, educatori ai mulțimilor. În ei și mai ales prin ei lucrează ideea (conținutul de conștiință), ca nucleu sau ca centru de forță organizator al grupului social. Forța ideii, autoritatea ei, se naște din chiar creditul ce-i acordă acel ce o propagă.*” (op.cit., pp.217-221)

valoare²¹. Simbolistica transcendenței divine a inspirat simbolistica profană din care fac parte:

- **Simbolurile solidarității** (drapel, imn național, totem, culoare distinctivă ...)
- **Simbolurile ierarhice** (rezidența, marca automobilului, dimensiunea biroului și calitatea mobilierului sau locul de petrecere a vacanței etc.)
- **Simbolurile istorice**, care unesc trecutul de prezent (mituri naționale, eroi exemplari, evocări culturale)
- **Simbolurile magice și religioase** (ritualuri, ceremonii, gestică, accesorii vestimentare cu semnificație specială).

Într-o simbolistică a “tranziției infinite”, Arnold Van Gennep redă un sens profund schimbării sociale prin alternanța dintre *riturile de separare* (anularea urmelor, a memoriei, a identității etc.) și *riturile de agregare* (recompunerea în imaginar a noii identități). Transferul de la o cultură la alta, de la un sistem de valori la altul este marcat de simboluri. Nimic nu interzice sub-culturilor periferice să frecventeze concertele simfonice, dar nu o vor face niciodată, atât timp cât simbolic ele nu aparțin mediilor sociale cultivate.

rituri de separare
rituri de agregare

Apartenența la o morală sau teritorii culturale distincte implică un “stil” de comunicare unde aspectele non-verbale, argotice, jargonistice, ori chiar pictografice sunt foarte prezente. Cultura “*graffiti*”, larg utilizată de găștile cartierelor din marile orașe aflate în căutarea propriei identități, constituie un “semn” al existenței unor grupuri ce promovează valori ale sub-culturii deviate, ori variante. Ea este “un stil” de exprimare a marginalizării sociale și a valorilor practicate de “*outsideri*”.

Orice loc în care poate fi marcată prezența unei clici, bande sau grup de “mari anonimi” ai suburbiilor, este luat cu promptitudine în stăpânire: de la pereții vagoanelor de metrou, la zidurile clădirilor uriașe și până la inscripționările de pe copaci, garduri ori băncile școlii, nimic nu scapă atenției lor. Nici chiar propriul corp, supus unor operații complexe de “semnificare”, nu rămâne în afara pasiunii de a-și publiciza *normele* și *valorile* pe care le recunosc și le acceptă. “Tatuajul” a devenit nu doar o modă, ci o formă extremă de *hipersocializare* a personalității aflate în criză de identitate și recunoaștere socială.

Dar tot cu ajutorul simbolurilor pot fi diferențiate *clanurile de caste*, *elitele de mediocritate* ori *personalitățile* (culturale, politice, religioase) de *impostori* și *pușlamale*. Valoarea socială se recunoaște după criterii precise, atunci când instituțiile funcționează

²¹ Dumnezeu este transcendența care conferă autoritate valorii absolute, dând sens și armonie vieții sociale. (Ilie Bădescu - *Istoria Sociologiei*, Editura Eminescu, București, 1997, pp. 390-391)

normal, într-o societate *normală*. În epocile de “tranziție” marcajele axiologice sunt extrem de volatile, permițând *non-valorii* să se afirme.

Set By T-D1 (yth_1100ro@yahoo.com)